

ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Zurab Kiknadze

ANDREZI

(The Religious-Mythological Oral Traditions
of the Highland of Eastern Georgia)

Ilia Chavchavadze State University Publishing

Tbilisi
2009

ზურაბ კიკნაძე

ანდრეზები

(აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის
რელიგიურ-მითოლოგიური გადმოცემები)

ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი
2009

რედაქტორი
მერაბ ლალანიძე

ნიგნის გაფორმებისათვის გამოყენებულია
ვერა ბარდაველიძისა და გიორგი ჩიტაიას
„ქართული ხალხური ორნამენტი I“, 1939

© ზურაბ კიკნაძე, 2009
© ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2009

ISBN 978-9941-9035-5-7

სარჩევი

წინასიტყვა	7
ხევისურეთი	11
ბუდებეხევისურეთი	13
ლიქოკი	58
გორშელმა	70
წყალსიქითა	92
გურო-შატილი	99
მიღმა ხევი	115
არხოტი	144
ფშავი	159
ლაშარი	161
უძილაურთა	165
ქისტაურთ თემი (შუაფხო)	183
ცაბაურთა	194
გოგოლაურთა	203
მუქუ	225
ჭიჩო	227
ახადი	226
გაბიდოურთ თემი (ხოშარა)	232
წითელაურთ თემი	237
უკანაფშავი	238
მთიულეთი	246
გუდამაყარი	271
თუშეთი	311
ხევი	337

შემოკლებათა სია	353
ლექსიკონი	355
საძიებლები	364
I. ჯვარ-ხატები და სალოცავები	364
II. ჯვარჩენის ნიშნები და სიმბოლოები	367
III. ჯვარ-ხატთა დამხმარე არსებანი	367
IV. ჯვარ-ხატთა მსახურნი	367
V. დღესასწაულები	368
VI. ჯვარ-ხატის სამსახური	369
VII. ჯვარ-ხატთა ნაგებობები და ადგილები	370
VIII. რჩეულობა	371
IX. უნმიდურობა და ბოროტება	371
X. სიკვდილი. საიქიო	372
XI. ნათესაობა	372
XII. საკუთარი სახელები	374
XIII. გვარები და ქვეგვარები	376
XIV. წარმომავლობა	377
XV. პიროვნებები	378
XVI. ადგილის სახელები	380
XVII. მთები	384
XVIII. წყლები	384
XIX. მცენარეულობა	385
XX. ცხოველები და ფრინველები	385
XXI. სამოსელი	387
XXII. შრომის იარაღი	387
XXIII. საბრძოლო საჭურველი	387
XXIV. საქმიანობა	387
XXV. ჭურჭელი	388
XXVI. სასმელ-საჭმელი. სუფრა	388
თემატური ინდექსი	390
ტექსტების ინდექსი	397
Andrezi (Religious-mythological Oral Traditions of the Highland of Eastern Georgia)	406

წინასიტყვა

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის (ფშავ-ხევსურეთი, გუდამაყარ-მთიულეთი, ხევი, თუშეთი) თემები სამართლიანად ითვლება მითოლოგიური ზეპირი ტექსტების გავრცელების ძლიერ არეალად. ისინი აქ ერთიან სისტემას ქმნიან, მათი ადგილი ხალხის ყოფით და სულიერ ცხოვრებაში სრულიად განსაკუთრებული იყო წარსულში და დღესაც არანაკლებ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში მოსახლე მთიელებისთვის ეს ტექსტები, რომლებიც ადგილობრივ დიალექტზე ანდრეზებად იწოდება, საერთო წარსულის ხსოვნისა და აწმყოში კონსოლიდაციის ქმედითი საშუალებაა.

რა არის ანდრეზი?

ანდრეზი დიალექტური ფორმაა ირანული წარმოშობის სიტყვისა ანდრეძი, რომელიც რაიმე სიტყვიერ — ზეპირ ან წერილობით დანატოვარს ნიშნავს. თუ ანდრეძი, რომელსაც მამა, წინაპარი უტოვებს თავის შთამომავლობას, მისი შინაარსის უპირობო შესრულებას მოითხოვს, ასეთივე კატეგორიულია ანდრეზი საყმოსთვის. ანდრეზში გადმოცემული ამბავი სამაგალითოა, ფუძემდებლურია, მასზე დგას საზოგადოების საკულტო თუ საერო ინსტიტუციები, ქცევა, ზნეობა, ფორმალური თუ არაფორმალური ურთიერთობანი, ყველაფერი, რითაც საზოგადოება არსებობს და ფუნქციონირებს, როგორც საზოგადოება, სოციალური, ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული კრებული.

„ანდრეზ მართალ ას“ — ეს სიტყვები არსებითად განსაზღვრავს ამ ცნებას. ეს საყმოს წევრის რწმენაა. მას არა აქვს საფუძველი, ეჭვი შეიტანოს თაობიდან თაობამდე გადმოცემული ანდრეზის ჭეშმარიტებაში. პირიქით, მას სრული საფუძველი აქვს, ირწმუნოს მისი ნამდვილობა, რადგან ყველაფერი, რაც მის გარშემო არსებობს და ხდება, ანდრეზის ჭეშმარიტებას ადასტურებს.

დღევანდელი ფშავის, ხევსურეთის, გუდამაყარ-მთიულეთის, თუშეთის თუ ხევის მიწა-წყალზე აღბეჭდილია ღვთისშვილთა (წმ. გიორგის, კოპალას თუ იახსრის) ისტორიამდელ ქმედებათა კვალი. ადგილთა სახელები (ავისგორი, კარატისწვერი, ირემთკალი, აზუდელაურის ტბა...) ინახავს ხსოვნას იმ უამისა, როცა ღვთისშვილნი, ჯერ კიდევ ხორციელნი, მათი მძლავრებისგან ადამიანთა გამოსახსნელად დევ-კერპებს ებრძოდნენ. ეს ადგილები მოწმეა იმ ბრძოლებისა და გამარჯვებებისა. ამ ციკლის ანდრეზთა უტყუარობის გადამწყვეტი დასტურია სალოცავები და მათი ნიშები, რომლებიც სწორედ იმ ადგილებზეა დაარსებული, სადაც დევ-კერპნი მკვიდრობდნენ და საიდანაც საბოლოოდ აყარეს ღვთისშვილებმა. ასევე „მართალ ას“ და სინამდვილისეულ ფაქტად არის აღიარებული ანდრეზებში შენახული ჰიეროფანიის შემთხვევები — წმიდა საგანთა (ჯვარი, თასი, შიბი) ციდან ცვენა, ან იფნის ამოსვლა კერიიდან სალოცავის დაარსების ნიშნად, ან „მფრინავი ხატის“ მოგზაურობა ადგილითი-ადგილად, ან მტრედის, ჯვარის მაცნის, გამოცხადება სამონადირო ქიუხებში, ან ღვთისშვილთაგან ქაჯავეთის დალაშქრვა და გარეშე ადამიანისთვის დაუჯერებელი გახუა მეგრელაურის თავგადასავალი. ანდრ-

ეზთა ჭეშმარიტების დასტურია თავად არსებობა მოსახლეობისა, როგორც საყ-
მოსი, რადგან ანდრეზის თანახმად, საყმოდ ღვთისშვილის მიერ არის შექმნილი.
ბევრი ანდრეზული მოვლენა თუ ხდომილება, რაც საყმოს შეგნებაში ჭეშმარიტად
სინამდვილისეულია, გარეშე ადამიანმა, რომელიც არ ცხოვრობს საყმოს ცხოვრე-
ბით, არყოფილად და, შესაძლოა, ფანტასტიკურ გამოწვინად მიიჩნიოს. ასეც ხდე-
ბა: საკმარისია, ანდრეზული გადმოცემა, რაიმე სიუჟეტი, ნარატივი მოწყდეს თავის
ნიადაგს, რომ მან შეიცვალოს სტატუსი: დაკარგოს სარწმუნოობისთვის დამახა-
სიათებელი საკრალურობა და უბრალო გასართობ, ბავშვების თავშესაქცევე ამბად
გადაიქცეს.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის საზოგადოებებში (საყმობში) ან-
დრეზების ერთობლიობა სისტემას ქმნის და ასაფუძვლებს ყოფა-ცხოვრების ყოვ-
ელ შესაძლებელ სფეროს. მათში გამოხატულებას პოულობს რელიგიური წარმოდ-
გენები, სამართლებრივი და სულიერი გამოცდილებანი, ზნეობრივი პრინციპები,
ეგზისტენციალურ-პიროვნული მომენტები და სხვა და სხვა.

ანდრეზების უმეტესობა არქივებიდან არის ამოკრეფილი და დღემდე გამო-
ქვეყნებული არ ყოფილა. ბევრი მათგანი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ეგიდით მოწყობილი ფოლკლორული ექსპედიციების შედეგად არის მოპოვებული.
ფასდაუდებელი მასალა მოიპოვება ალექსი ოჩიაურის (1892-1972) საარქივო ფონდ-
ში (ამ მასალიდან დღესდღეობით სამად-სამი წიგნია გამოქვეყნებული).

ანდრეზები აქამდე შესწავლილი არ არის იმ მასშტაბით, როგორცაც ის იმ-
სახურებს. ტექსტები მნიშვნელოვანია როგორც წყარო ტრადიციული ადამიანის
მრავალმხრივი აქტივობის შესასწავლად განსხვავებული (რელიგიური, ფილო-
სოფიური, ფსიქოლოგიური, ეთიკური, მითოლოგიური, სოციოლოგიური, ესთეტი-
კური...) კუთხით. კვლევის ცალკე უბანია მითოლოგიური მოტივები (მითოლოგიე-
ბი), რომლებითაც დახუნძლულია თითოეული ვრცელი თუ ფრაგმენტული ტექსტი,
ასევე ხალხური ნარატიული კულტურა, — ამ მხრივ ეს მასალა ყამირია.

ანდრეზების ერთობლიობის, როგორც სისტემის, გააზრების ცდა მოცემუ-
ლია ჩვენს მონოგრაფიაში „ქართული მითოლოგია I, ჯვარი და საყმოდ“ (1996). მა-
გრამ დღეს, როცა ეს მასალა მეტ-ნაკლები სისრულით მისაწვდომია მკვლევართე-
ვის, მეტია შესაძლებელი და მკვლევარიც მოვალეა, საკვლევი სფეროს გაფართოე-
ბასთან ერთად წამოჭრას ახალი პრობლემები. ახალი პრობლემების კვლევას კი
ახალი მეთოდები ესაჭიროება, თუმცა არც „ძველი“ (მაგალითისთვის, სტრუქტუ-
რული მეთოდი) ყოფილა თავის დროზე გამოყენებული.

რამდენადაც, ანდრეზების კორპუსი პირველად ქვეყნდება, საჭიროდ ჩავთ-
ვალეთ მოვეხდინა მათი თემატური კლასიფიკაცია, თუნდაც არა სრულყოფილი,
რაც მიუღწეველი იქნებოდა, რადგან თითოეული ანდრეზი არ არის თვითკმარი,
ყოველი მათგანი თემათა ორგანული მთლიანობაა და თავად თემებიც არ არის ერთ-
სახოვანი.

ანდრეზების კორპუსის თემატიკა ამგვარად გამოიყურება:

- ღვთისშვილთა (ჯვარ-ხატთა) დაარსება
- ჯვარჩენანი (პიეროფანიები)
- ღვთისშვილთა ლაშქრობანი
- ღვთისშვილთა სასწაულქმედებანი
- ღვთისშვილთა თანამოძმეობა
- მკადრეთა და ხუცეს-ხევისბერთა გამოცდილება
- საიდუმლო საგანძურები
- ღვთისშვილთა ბრძოლა დევ-კერპებთან

- ჯვარ-ხატები და საზოგადოება (საყმო)
- ჯვარ-ხატთა ტყვეობა
- ადამიანი ღვთისშვილთა სამსახურში
- საყმოს ბრძოლები
- სოფლის დაარსება
- გვარების წარმოშობა
- ნაწილიანები
- გაბუდაყებულთა განსაცდელი
- დევ-ეშმაკნი ადამიანის სამსახურში
- ჟამიანობა

მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ, რომ მასალა არა თემატიკის, არამედ კუთხეების მიხედვით დაგველაგებინა, რამაც წარმოაჩინა ზოგიერთი კუთხის (ფშავ-ხევსურეთის) სიუხვე, ზოგის (ხევის) სიმწირე, რასაც, ცხადია, თავისი მიზეზები აქვს. შესაძლებელია, ეს იმდენად ამ კუთხის ხარვეზი არ იყოს, რამდენადაც იმათი, ვინც ვერ შეძლო ამ მასალის დროული გამოვლენა. მკითხველი დაინახავს, რომ ლომის წილი ეკუთვნის ხევსურეთისა და ფშავის საყმობს — ეს რეგიონი განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა და, ასე ვთქვათ, განებივრებული იყო ფოლკლორისტთა და ეთნოგრაფთა ყურადღებით. მასალის დიდი ნაწილი ალექსი ოჩიაურის მიერ არის მოპოვებული. მას ჯერ კიდევ დახვდა უხვი სამკალი და მან იმაზე მეტი შეძლო, ვიდრე ერთ ადამიანს ხელეწიფებოდა. სამკალი ხევსურებში დღესაც არის, რასაც ვერ ვიტყვით სხვა კუთხეებზე, კერძოდ, ხევზე, სადაც დაგვიანდა მოსავლის აღება. დღეს ხარვეზის შევსების ჩვენი ყოველი მცდელობა ამაო აღმოჩნდა. მკითხველი შეამჩნევს ამ სიმწირეს.

ტექსტების ერთი ნაწილი მაგნიტოფონური ჩანაწერებია და, ამდენად, ისინი, როგორც დიალექტის ამსახველნი, შეიძლება გამოყენებული იქნას დიალექტოლოგიის მასალად.

მასალის მონესრიგებაში, ლექსიკონისა და საძიებლების შედგენაში მონაწილეობდნენ ივანე ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის დეპარტამენტის (ყოფილი კათედრის) თანამშრომლები: ასოც. პროფესორები ხვთისო მამისიმედიშვილი (საძიებლები), ტრისტან მახაური (ლექსიკონი), ასისტ. პროფესორი ელენე გოგიაშვილი (საძიებლები), ასპირანტი გიორგი გორთამაშვილი.

პეტრეპავლობა, 2008

ხევსურეთი

ბუდებხევსურეთი

1. ხმალას ალვისხე I

[მრონის დარანი]

ხმალაში მდგარა ერთი ძალიან მაღალი ალვისხე. მრონი გამაზდენივ. ამ ალვისხეს ძირში დარანი ხქონივა დ' მაღლა ალვისხის გვერდზე დიდი ციხე მდგარ. ალვისხის ძირი შიგ ამ დარანში ყოფილასა დ' ამ დარანს საფარველი ზდებივ. გახუა რო ყოფილ, ხეთეშაური, ის ანგელოზთან წილნაყარ ყოფილა დ' იმათთან უვლავ. ერთხან გუდანის ჯვარ მიუყვანავ გახუა ხმალაშია დ' ჩაუხდენავ დარანში. იმ სიღრმე ჩასავალ იყვავ, იცოდისავ გახუამავ, რო ცხრა ფეხ სანთელივ ჩასაეს დამჭირდაო დ' ცხრა ფეხ სანთელივ ამაესასავ. რო ჩავხედივ, იქაობავ სანთლებით იყვავ გარაპრაპებულიო დ' ათასის რიგის ხთიშვილნ ად-ჩადიოდესაო დ' გახქონდივ მრონივ. ძირშიავ ქოთან ედგაო დ' შიგ ეწვეთებოდავ აის მრონივ. ერთ ანგელოზი ედგა თავზედაო დ' რომენიც ხთიშვილ მავიდოდავ, მახქონდავ სამრონე ოქროს ბოთლებიო დ' ის ანგელოზივ უსხემდავ მრონსაო დ' ისტუმრებდავ ყველასავ. ოქროს სანყავაი ხქონდაო დ' იმით ქვე უწყევდავ. მია დ' გუდანის ჯვარსაც მაგვცესავ მრონიო დ' წამავედითავ. საკვირელ სანახაობა იყვავ იქაობავ, რო სრუ რაპრაპ იყვაო დ' ხმამაულებლად შად-გადიოდესავ ხთისნასახნივ.

[ალვისხის მოჭრა]

აქ ხო მდგარ ციხე დ' ალვის ხე დ' ამის პირდაპირ არავის გაღმ ამასახედისკე მაღალს გორზე მდგარ კიდევ ერთი ციხე დ' იმას ქვივნებულ შურის ციხე. შურის ციხე დ' ხმალაის ციხე ერთუცის მემჯობიაზე აშენებულნ ყოფილან. ხთიშვილთ ალვისხეზეითა დ' ციხეების წვერებზეით ჯაჭვებ ხქონივ გამბულეები დ' იმაზე უდენავ.

ამ ალვისსხეს სთველთ რო ფათოლ ჩამაუყრავ, ერთ ფათოლი არაგვიჩი ჩავარდნილა დ' ქალაქი ნაუღავ წყალს. აქ მეთევზეებ შახვედრიონა დ' გაუგავ, რო ეს ფათოლივ მირვნის ხისაი ასა დ' მეფისად მიუტანავ ის ფათოლი. მეფეს უთქომ, რო ეხელადავ ნავიდასავ მძვეელ ხალხიო დ' ეგ ხე მახელანავ, მაშქრანაო დ' მამიტანანავ აქავ ქალაქჩიავ. ნამასულ ქალაქჩიით ბევრ ხალხი დ' ყველკან წასულ, საითაც არაგვ მადიოდ მშავსა, მთიულეთ-გუდამაყარსა დ' ხევსურეთ. ბოლოს, გაუგავ, რო ბარისახოსავ ხმალარი დგასავ ეს ხეივ. ხევსურთ რო ეს გაუგივ, რო ამ ხის მაჭრას აპირობენავ, არ მიუცავ მაჭრის ნება მასულეებისად. ნაულალავ ქალაქს კაცი დ' მაუყვანავ დიდძალი ჯარი, ჯარსთან ხევსურნ ველარას გამხდარან, მაგრამ ხე კი მაინც ვერ მაუჭრავ. დახკრიანავ ხესავ ცულიო დ' იქავ გაიკურნისავ. ნვალეზულანა დ' მაინც ვერას გამხდარან. ბოლოს, ხნიერ ხალხ მაუქურჩებავა დ' უთქომ გვასწავლეთავ, ეს ხე რაით მაიჭრებისავ. ყველას არც სცოდნივ, რახელ მეეჭრებოდ ეს ხეი დ' ვისაც სცოდნივ, იმასაც არ უსწავლებავ.

ერთი ლულელ კაც ყოფილ, გვარად არეშაული, ხნიერი დ' ჯვარის ხელკაცი. მასულეებს გაუგავ, რო მაგან იცისავ, როგორ მეეჭრებისავ ეგ ხეიო დ' დაუქრთამავ ეს არეშაული. იმას უსწავლებავ: ერთ ციცა მაიყვანეთავ, იმით განათლეთაო დ' ხთიშვილ ახდებისაო, მემრ მეეჭრებისავ. თორე მანამ ხთიშვილი ხპატრონობსავ, მაგას ცულ არ გამჭრისავ. მაუყვანავა დ' დაუკლავ ხის ძირში. ახხდომივ ხთიშვილი დ' მაუჭრავ ხეი. ხე რო ნაქცეულ, ნვერზე გამბულ ჯაჭვი განყვეტილა დ' წივილით ცაში წასულ. ხე ხო მაუჭრავა დ' იმის ფესვებიც სრუ დაუთხარავა დ' ნაუღავ ქალაქს ხემნიფესთან. არეშაული ხემნიფესაც დაუსაჩუქრებავ, მაგრამ ხევსურთ კი მაუკვეთავ, დაურისხებავ ყველას ხთიშვილებში როგორც მელალატი დ' ამანყვეტილ შვილით-შვილამდენა დ' ქალით-შვილამდენ. იმისა არავინალ დამრჩალ, სრუ ამანყვეტილან ყველანი.

ალ. ოჩ. M 17, რვ. 35

2. ხმალას ალვისხე II

ამ ხმალას გვერდზე იდგა ერთი მაღალი ციხე და ერთი ძალიან დიდი ალვის ხე. ციხეს შიგნით ჰქონდა რკინის საფეხურები, კედელში მოთავსებული, და ამის საშუალებით ადიოდნენ ზეთვალეებში. ციხის გვერდზე იდგა ალვის ხე და მის ძირში იყო დარანი. დარანში იდგა სამი ქვევრი და ამ ალვის ხიდან გადმონანვეთი მირონი ჩადიოდა